
MONOGRAFIE PRAWNICZE

ETYKA ADWOKATÓW
I RADCÓW PRAWNYCH

PAWEŁ SKUCZYŃSKI

C.H. Beck

Biblioteka Etyki Prawniczej

MONOGRAFIE PRAWNICZE

PAWEŁ SKUCZYŃSKI • ETYKA ADWOKATÓW I RADCÓW PRAWNYCH

Polecamy nasze najnowsze publikacje:

W. Marchwicki, M. Niedużak

**ODPOWIEDZIALNOŚĆ DYSCYPLINARNA, ETYKA ZAWODOWA
ADWOKATÓW I RADCÓW PRAWNYCH. ORZECZNICTWO**

Zbiory Orzecznictwa Becka

M. Król (red.)

**ETYKA ADWOKACKA I RADCOWSKA. KOMENTARZ,
ORZECZNICTWO I KAZUSY**

Aplikacje Prawnicze

K. Korczyńska, R. Baszuk

**ETYKA ADWOKACKA. WYBÓR ORZECZEŃ WYŻSZEGO SĄDU
DYSCYPLINARNEGO ADWOKATURY**

Aplikacje Prawnicze

W. Bergier, J. Jacyna

**ETYKA ZAWODU ADWOKATA. REGULAMIN WYKONYWANIA
ZAWODU ADWOKATA. KOMENTARZ PRAKTYCZNY.
ORZECZNICTWO, WZORY I KAZUSY**

Metodyki Becka

M. Król (red.)

OPINIE PRAWNE W PRAKTYCE

Aplikacje Prawnicze

Legalis
System Informacji Prawnej

www.ksiegarnia.beck.pl

ETYKA ADWOKATÓW I RADCÓW PRAWNYCH

PAWEŁ SKUCZYŃSKI

WYDAWNICTWO C.H.BECK
WARSZAWA 2016

Wydawca: Joanna Ablewicz

Recenzenci:

Prof. UŚ dr hab. Tomasz Pietrzykowski

Prof. UG dr hab. Sebastian Sykuna

Publikacja została dofinansowana przez
Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego
oraz fundację Instytut Etyki Prawniczej

© **Wydawnictwo C.H.Beck 2016**

Wydawnictwo C.H.Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: Wydawnictwo C.H.Beck

Druk i oprawa: Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-255-8405-4

ISBN e-book 978-83-255-8406-1

Spis treści

Wprowadzenie	VII
Wykaz skrótów	XIII
Wykaz literatury	XVII
Rozdział 1. Ogólna charakterystyka zawodów adwokata i radcy	
prawnego	1
§ 1. Dzieje adwokatury i powstanie zawodu radcy prawnego	1
§ 2. Konwergencja zawodów adwokata i radcy prawnego	18
§ 3. Adwokat i radca prawny jako zawody zaufania publicznego	31
§ 4. Niezależność adwokata i radcy prawnego	44
§ 5. Pojęcie pomocy prawnej i rynek usług prawniczych	62
Rozdział 2. Kodyfikacja etyki zawodowej	77
§ 6. Cele i zasady kodyfikowania etyki zawodowej	77
§ 7. Kodeksy etyki zawodowej jako akty normatywne	87
Rozdział 3. Podstawowe zasady etyki adwokatów i radców prawnych	101
§ 8. Podstawowe zasady etyki a czynności zawodowe adwokatów i radców prawnych	101
§ 9. Zasada lojalności obrońcy i pełnomocnika	111
§ 10. Zasada rzetelności doradztwa prawnego	153
§ 11. Zasada prawdomówności negocjatora	162
§ 12. Zasada bezstronności arbitra i dobrowolności mediacji	170
Rozdział 4. Marketing usług prawniczych i rozpoczęcie współpracy z klientem	181
§ 13. Informowanie o wykonywaniu zawodu i pozyskiwanie klientów	181
§ 14. Rozpoczęcie świadczenia pomocy prawnej i jej warunki	199
Rozdział 5. Konflikt interesów	219
§ 15. Pojęcie i standardy konfliktu interesów	219
§ 16. Zarządzanie konfliktem interesów	239
Rozdział 6. Tajemnica zawodowa	247
§ 17. Pojęcie i ochrona tajemnicy zawodowej	247
§ 18. Ograniczenia tajemnicy zawodowej	270

Rozdział 7. Etyczne granice wolności słowa	285
§ 19. Immunitet adwokatów i radców prawnych a granice wolności słowa	285
§ 20. Standardy wypowiedzi adwokatów i radców prawnych	294
Rozdział 8. Zakończenie współpracy z klientem i rzetelność finansowa	311
§ 21. Wynagrodzenie i rzetelność finansowa	311
§ 22. Zakończenie współpracy z klientem	327
Rozdział 9. Koleżeństwo zawodowe i solidarność zawodowa	335
§ 23. Obowiązki wobec kolegów	335
§ 24. Obowiązki wobec samorządu zawodowego	350
Zakończenie	359

Wprowadzenie

Etyka adwokatów i radców prawnych jest niewątpliwie jedną z najbardziej rozwiniętych etyk zawodowych. Obok etyki lekarskiej czy nauczycielskiej jest przedmiotem zainteresowania już od czasów antycznych¹. Na przestrzeni dziejów poświęcono jej wiele miejsca, przede wszystkim w traktatach filozoficznych oraz dziełach prawniczych. Można wspomnieć chociażby o takich myślicielach jak *Cyceron* czy *Tomasz z Akwinu*. Ostatnie dekady przyniosły bardzo dynamiczny wzrost zainteresowania etyką, a liczba prac poświęconych etyce adwokatów i radców prawnych rośnie w postępie geometrycznym. Towarzyszy temu wyodrębnianie się dziedziny wiedzy określanej jako etyka prawnicza, która łączy refleksję filozoficzną i prawniczą nad etyką zawodową wszystkich prawników, a więc także sędziów, prokuratorów, nauczycieli akademickich itd. Etyka ta poszukuje wspólnych wszystkim prawnikom norm i wartości, a więc tego, co poza wykształceniem integruje środowisko prawnicze, a w konsekwencji tworzy kulturę prawniczą. Nic dziwnego, że ze względu na swoje znaczenie i dorobek w skali powszechnej, etyka adwokatów i radców prawnych jest dla całej etyki prawniczej punktem odniesienia, a w stosunku do etyki innych zawodów ma charakter wzorcowy.

Mimo to, w etyce adwokatów i radców prawnych występuje cały szereg problemów nierozwiązanych i być może nierozwiązywalnych, ale niewątpliwie praktycznie doniosłych i filozoficznie fascynujących. Nie jest to oczywiście niczym zaskakującym, ponieważ w etyce rzadko można udzielić ostatecznych odpowiedzi. Sens debat etycznych polega w dużej mierze na tym, aby zadawać wciąż te same pytania i uzyskiwać dzięki temu lepsze zrozumienie dylematów, przed którymi stawia nas życie. Dotyczy to również, a być może nawet przede wszystkim, etyki zawodowej. Wydaje się, że w etyce adwokatów i radców prawnych można wyróżnić dwie grupy tego typu pytań czy problemów. Pierwszą stanowią kwestie metod i pojęć, którymi się w tej etyce posługujemy. Czym są cnoty zawodowe? Czy należy tworzyć kodeksy etyki zawodowej? Jaka jest relacja między obowiązkami zawodowymi a wartościami danego zawodu? To tylko przykładowe pytania. Sferę refleksji, która próbuje udzielić na nie odpowiedzi, nazywa się metaetyką. Drugą grupę problemów stanowią kwestie o charakterze normatywnym. Co jest podstawową wartością danego zawodu? Jaką treść mają podstawowe zasady jego etyki zawodowej? Jaki jest zakres poszczególnych obowiązków zawodowych? Są to pytania typowe dla etyki normatywnej.

¹ Zob. *M. Środa*, *Edukacja etyczna a etyka zawodowa*, [w:] *H. Izdebski, P. Skuczyński* (red.), *Edukacja etyczna prawników – cele i metody*, Warszawa 2010, s. 9–10.

Niniejsza książka poświęcona jest normatywnym zagadnieniom etyki adwokatów i radców prawnych. W związku z tym, kwestie metaetyczne zostaną poruszone jedynie w takim zakresie, w jakim jest to niezbędne do przedstawienia stanowiska, które w tej sferze przyjmuję². Ma ono bowiem wpływ na sposób ujęcia przeze mnie poszczególnych problemów normatywnych. Jak już wspomniałem, polega to przede wszystkim na tym, że rozważania dotyczące etyki zawodowej adwokatów i radców prawnych nie powinny mieć ani charakteru wyłącznie filozoficznego, ani wyłącznie prawniczego. W mojej ocenie dla zupełności i spójności etyki zawodowej kluczowe jest połączenie obydwu perspektyw. Należy więc włączyć do rozważań zarówno filozoficzną refleksję nad wartościami zawodowymi, jak i prawniczą analizę poszczególnych obowiązków zawodowych. Niemożliwe jest bowiem współcześnie istnienie wartości zawodowych bez ich instytucjonalizacji, w tym ustanowienia związanych z nimi obowiązków zawodowych i poddania ich przestrzegania kontroli, na przykład przez organy dyscyplinarne. Jednak nie jest też możliwe przestrzeganie i stosowanie obowiązków zawodowych bez świadomości, czemu mają one służyć i jakiegokolwiek refleksji nad wartościami danego zawodu.

Praktyce powinien towarzyszyć więc namysł nad jej etycznymi podstawami. Oznacza to przede wszystkim, że prawnicy powinni rozumieć, dlaczego etyka zawodowa nakazuje lub zakazuje im postępować w określony sposób, co jest źródłem i uzasadnieniem ich zawodowych obowiązków. Takie rozumienie jest wartością samą w sobie. Oznacza to jednak również coś więcej. Refleksja w omawianym tu znaczeniu wymusza bowiem sceptycyzm wobec uzasadniania określonego sposobu postępowania przy pomocy argumentu z istniejącej praktyki, a więc uzasadnienia typu „po prostu tak się to robi”. Pozwala to poszukiwać lepszych uzasadnień dla danego sposobu postępowania, a w przypadku ich braku również na wypracowywanie nowych – alternatywnych norm zachowań. W ten sposób możliwe stają się zmiany w etyce zawodowej, niebędące jednak dziełem przypadku, lecz służące doskonaleniu praktyki. Refleksja nad praktyką oznacza więc jednocześnie krytyczne wobec niej nastawienie. Jest ono oczywiście ważne na poziomie rozwiązywania indywidualnych dylematów przez prawników. Szczególne znaczenie zyskuje ono jednak na poziomie funkcjonowania całych grup zawodowych. Wobec wciąż zwiększającej się liczby prawników i pluralizmu poglądów w ramach środowisk prawniczych refleksyjność praktyki staje się koniecznością.

Znaczenie refleksji i krytycznego nastawienia stanie się bardziej zrozumiałe na przykładzie zagadnienia, które wyznacza główne problemy normatywne etyki adwokatów i radców prawnych i staje się swego rodzaju osią podstawowych sporów. Mowa o debatach toczących się zarówno w takich krajach jak Stany Zjednoczone, czy Polska, dotyczących tzw. moralnego kryzysu zawodów prawniczych³. Spróbujmy zrekonstruować główne stanowiska w nich występujące. Z jednej strony znajdują się zwolennicy

² Szeroko omówiłem je w *P. Skuczyński, Status etyki prawniczej*, Warszawa 2010.

³ Zob. *R. Sarkowicz, O tzw. moralnym kryzysie profesji prawniczej*, [w:] *J. Stelmach, Studia z filozofii prawa 2*, Kraków 2003, s. 159 i n.

tezy o – stanowiącym istotę owego kryzysu – upadku postaw współczesnych prawników. Odwołują się oni zazwyczaj do przeszłości, kiedy środowisko prawnicze funkcjonowało jako silnie zintegrowana wspólnota, w której szczególnie istotne były relacje koleżeństwa zawodowego oraz kształcenie w systemie patronackim. Dzięki temu możliwe było utrzymywanie bardzo wysokich standardów moralnych wśród prawników. Kluczowe były postawy poczucia godności zawodowej, bezinteresowności i odwagi. Zdaniem zwolenników tej tezy dziś dominują postawy indywidualistyczne oraz nastawienie na zysk i szybki sukces. Pojawia się coraz więcej osób bez odpowiedniego przygotowania, czego koszty ponoszą klienci. Coraz częściej są oni poszkodowani przez działania nierzetelnych prawników.

Z drugiej strony twierdzi się, że dawne czasy, które przeciwstawia się obecnej rzeczywistości, nie powinny być oceniane pozytywnie. Istnienie silnie zintegrowanej wspólnoty prawników miało bowiem szereg negatywnych konsekwencji. Koleżeństwo zawodowe prowadziło do negatywnie pojmowanej solidarności zawodowej. Oznaczało ono między innymi ograniczenie dostępu do zawodów prawniczych i preferowanie relacji rodzinnych. Wiązał się z tym brak przejrzystości umożliwiający ukrywanie niegodnych zachowań prawników. Zatem współczesne przemiany zawodów prawniczych wcale nie doprowadziły do kryzysu, ale wręcz do poprawy sytuacji. W szczególności wprowadzenie zasad rynkowych świadczenia usług prawniczych, a w konsekwencji konkurencji między prawnikami, wpływa pozytywnie na dostępność pomocy prawnej dla klientów. Prowadzi także do poprawy jakości tych usług, w tym zwiększenia zaangażowania prawników w sprawy klientów. Podobne mechanizmy powodują, że zwiększa się dbałość prawników o etykę zawodową. Wysiłki w tym zakresie nie koncentrują się jednak na realizacji ideałów, ocenianych jako wzniosłe, ale jednocześnie mgliste, lecz na stworzeniu i egzekwowaniu systemu precyzyjnych obowiązków zawodowych.

Rozstrzygnięcie sporu między powyższymi stanowiskami, dotyczącymi tzw. kryzysu moralnego zawodów prawniczych, wydaje się niemożliwe wyłącznie przy pomocy argumentacji etycznej. Dzięki refleksyjnemu i krytycznemu spojrzeniu na ten spór możliwe jest stwierdzenie, że w gruncie rzeczy nie dotyczy on bezpośrednio kwestii etyki zawodowej, lecz raczej tożsamości prawników. Jest to konflikt między różnymi wizjami zawodów prawniczych reprezentowanymi przez różne grupy zawodowe czy pokolenia prawników. W tym sporze z jakichś przyczyn zaczęto wykorzystywać argumentację etyczną. Doprowadziło to do przekształcenia go z debaty między różnymi wizjami zawodów prawniczych w polemikę dotyczącą uczciwości ich zwolenników. Spory tego typu z reguły wyłączają wszelką dyskusję i mogą być destrukcyjne dla całego środowiska. Natomiast zrozumienie pluralizmu tego rodzaju wizji i jego zaakceptowanie, umożliwi rozwiązywanie konkretnych problemów przez sięganie do każdej z nich i szukanie najlepszego uzasadnienia dla poszczególnych rozwiązań. Umożliwia to debatę o wartościach zawodowych między zwolennikami różnych wizji i uzasadnianie przy pomocy wyników tych debat konkretnych obowiązków zawodowych.

Wydaje się więc konieczne, aby rozważania dotyczące etyki zawodowej adwokatów i radców prawnych, które mają być krytyczne i które mają zmierzać do refleksyjności

praktyki, prowadzić w kontekście zagadnienia tożsamości tych zawodów. Jest to możliwe po przyjęciu pewnego podstawowego założenia, tj. że niezbędne jest objęcie rozważaniami obu zawodów – adwokatów i radców prawnych. Oczywiście istnieją między nimi różnice. Istnieje jednak również cały szereg podobieństw, a ich historycznych i współczesnych związków nie da się podważyć. Zarówno różnice, podobieństwa, jak i związki mają wpływ na kształtowanie się tożsamości tych zawodów. Innymi słowy – nie da się zrozumieć wizji swojego zawodu prezentowanej przez adwokatów bez zrozumienia wizji radców prawnych i odwrotnie. Będąc świadomym, że w kontekście powyżej zarysowanych sporów takie ujęcie może wywoływać kontrowersje, pragnę podkreślić, że wynika ono z głębokiego przekonania, iż tego wymaga postulat adekwatności rozważań. Pominiecie jednego z tych zawodów czyniłoby owe rozważania niepełnymi. Nie bez znaczenia jest również fakt, że ukazanie podobieństw i różnic między aksjologią i deontologią obydwu zawodów ma samo w sobie wartość poznawczą oraz może być pomocne w praktyce.

Przyjęte założenia dotyczące perspektywy krytycznej etyki zawodowej, osadzenia rozważań w kontekście sporu o tożsamość zawodów prawniczych oraz łącznego ujęcia etyki adwokatów i radców prawnych nie zmieniają jednak tego, że zasadniczym celem niniejszej pracy jest omówienie podstawowych problemów normatywnych etyki adwokatów i radców prawnych w taki sposób, aby mogło ono służyć jako podręcznik zarówno dla studentów, jak i aplikantów oraz pozycja pomocna dla praktyków. Należy również podkreślić, że jest ona napisana z punktu widzenia osoby niebędącej ani adwokatem ani radcą prawnym, a więc z perspektywy zewnętrznej w stosunku do praktyki prawniczej. Ma to swoje złe i dobre strony. Przede wszystkim, status taki pozwala osiągnąć pewien naukowy dystans do zagadnień będących przedmiotem rozważań, co umożliwia krytyczne nań spojrzenie. Dzięki temu możliwe jest dostrzeżenie kwestii ogólnych, które często umykają praktykom. Jednocześnie jednak dystans ten często uniemożliwia dostrzeżenie niuansów oczywistych dla praktyków, a więc powoduje pewien brak wyczulenia na szczegóły. Pozostaje mieć nadzieję, że wskutek toczącego się od wielu lat dialogu między teorią a praktyką istniejące w tym zakresie ryzyko zostało zminimalizowane.

Praca składa się z 9 rozdziałów. Rozdział pierwszy poświęcony jest ogólnej charakterystyce zawodów adwokata i radcy prawnego. W szczególności zostało w nim omówione miejsce tych zawodów w systemie zawodów prawniczych w Polsce, zarówno w perspektywie historycznej obejmującej dzieje adwokatury i powstanie zawodu radcy prawnego oraz ich współczesną konwergencję, jak i w perspektywie ich statusu jako niezależnych zawodów zaufania publicznego. W tej części omówione zostały także funkcje zawodów adwokata i radcy prawnego w związku z analizą występującego w polskim ustawodawstwie pojęcia pomocy prawnej. Rozdział drugi poświęcony jest problemom kodeksów etyki zawodowej, co obejmuje zarówno metaetyczne rozważania o celach i zasadach ich tworzenia, jak i o ich statusie na gruncie prawniczej koncepcji źródeł prawa. W rozdziale trzecim scharakteryzowane zostały czynności zawodowe adwokatów i radców prawnych oraz odpowiadające im podstawowe zasady etyki zawodo-

wej. Otwierają go rozważania dotyczące rozróżnienia i relacji między aksjologią i deontologią zawodową. Następnie wyróżniono podstawowe formy pomocy prawnej, takie jak reprezentacja klientów przed sądami i urzędami oraz doradztwo prawne, przedstawiono także role coraz częściej pełnione przez prawników, tj. udział w negocjacjach, arbitrażu i mediacjach. Zaprezentowano również podstawowe zasady etyki adwokatów i radców prawnych w ujęciu, według którego każda z nich odnosi się do wyodrębnionego rodzaju czynności zawodowych. Są to zasada lojalności w przypadku reprezentacji, zasada rzetelności w odniesieniu do porad prawnych, zasada prawdomówności dla negocjacji oraz zasada bezstronności arbitrażu i dobrowolności mediacji. W części tej omówione zostały także elementy relacji między adwokatem i radcą prawnym a klientem. Rozdział czwarty rozpoczyna systematyczne omówienie obowiązków zawodowych adwokatów i radców prawnych. Zajęto się zagadnieniami marketingu usług prawniczych i rozpoczęcia współpracy z klientem. Są to problemy takie jak zakaz reklamy, zakres dopuszczalnego informowania o wykonywaniu zawodu, pozyskiwanie klientów czy treść umowy z klientem. W rozdziale piątym omówiona została problematyka konfliktu interesów, w szczególności standardy stosowane w tym zakresie, badanie jego występowania oraz zarządzenie nim, gdy zostanie on stwierdzony. Tematem rozdziału szóstego jest tajemnica zawodowa, której omówienie obejmuje zarówno kwestie jej zakresu podmiotowego, przedmiotowego i temporalnego, jak i problematykę zwolnień z tajemnicy. W rozdziale siódmym zaprezentowane zostały problemy związane z immunitetem adwokatów i radców prawnych oraz etyczne granice ich wolności słowa, w szczególności wynikające z takich standardów jak rzeczowość, prawdomówność, takt, umiar itp. W rozdziale ósmym omówiona została problematyka zakończenia współpracy z klientem i rzetelności finansowej, a więc przede wszystkim przesłanek wypowiedzenia pełnomocnictwa przez prawnika, kwestie wzajemnych rozliczeń itp. W rozdziale dziewiątym poruszone zostały zagadnienia zasad wynikających z idei koleżeństwa zawodowego oraz obowiązki wobec samorządu zawodowego związane z koncepcją solidarności zawodowej.

Książka niniejsza stanowi w pewien sposób podsumowanie moich dotychczasowych zainteresowań etyką adwokatów i radców prawnych. Dlatego też w wielu miejscach powtarzam w niej rozważania zawarte w innych, rozproszonych tekstach. Są to w szczególności takie opracowania jak: *Wprowadzenie: etyka adwokacka między tradycją i nowoczesnością*, [w:] *Projekt Kodeksu Etyki Adwokackiej* z dnia 6 maja 2010 r., Warszawa 2010, s. 7–40, *Lojalność wobec klienta jako zasada etyki prawniczej i jej granice*, [w:] *H. Izdebski, P. Skuczyński* (red.), *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy* 2, LexisNexis, Warszawa 2011, s. 87–107, *Główne kierunki rozwoju etyki prawniczej w Polsce*, [w:] *10 lat Studenckiego Stowarzyszenia Etyki Prawniczej*, Warszawa 2011, s. 7–46, *Najnowsze zmiany w etyce adwokatów – analiza krytyczna*, MoP 2012, Nr 8, s. 397–405, *Nowy Kodeks etyki radcy prawnego – nowy model relacji z klientem?*, MoP 2015, Nr 12, s. 625–635 oraz szereg haseł mojego autorstwa, zawartych w *Leksykonie etyki prawniczej. 100 podstawowych pojęć* pod red. *P. Skuczyńskiego i S. Sykuny*, C.H.Beck, Warszawa 2013, a także rozdziałów mojego autorstwa w zawartych w opra-

cowaniu *T. Jaroszyński, A. Sękowska, P. Skuczyński*, Kodeks etyki radcy prawnego. Komentarz, Wydawnictwo Praktyka Prawnicza, Warszawa 2016. Wykorzystałem również poglądy zawarte we wcześniejszej rozprawie *Status etyki prawniczej*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2010. Ze względu na ciągle zachodzące zmiany dotyczące zasad wykonywania zawodów adwokata i radcy prawnego, w tym formalnych źródeł etyki zawodowej, wyrażone w tych tekstach poglądy zostały zaktualizowane.

W pracy wykorzystane zostało orzecznictwo sądowe i dyscyplinarne w sprawach adwokatów i radców prawnych dostępne w coraz większej liczbie źródeł. Chodzi przede wszystkim o Orzecznictwo Sądu Najwyższego w sprawach dyscyplinarnych ukazujące się jako rocznik oraz zbiory *G. Borkowski* (red.), *Etyka zawodu radcy prawnego i adwokata. Kazusy. Objaśnienia. Orzecznictwo*, Warszawa 2016, *K. Korczyńska, R. Baszuk*, *Etyka adwokacka. Wybór orzeczeń Wyższego Sądu Dyscyplinarnego Adwokatury*, Warszawa 2016, *W. Marchwicki, M. Niedużak* (red.), *Odpowiedzialność dyscyplinarna, etyka zawodowa adwokatów i radców prawnych. Orzecznictwo*, Warszawa 2016, a także serwisy internetowe www.wsd.adwokatura.pl oraz www.temidium.pl. Ze względu na to, że poszczególne orzeczenia dostępne są w wielu z tych pozycji ich powoływanie w pracy ma miejsce bez podania źródła.

Książka niniejsza nie powstałaby, gdyby nie wsparcie koleżanek i kolegów współpracujących stale w ramach fundacji Instytut Etyki Prawniczej, za co serdecznie im dziękuję. Szczególne podziękowanie kieruję do recenzentów – prof. UŚ, dr. hab. *Tomasza Pietrzykowskiego* oraz prof. UG, dr. hab. *Sebastiana Sykuny*, którzy pozwolili mi uniknąć wielu błędów. Za te, które nadal zawarte są w pracy, w oczywisty sposób odpowiadam wyłącznie ja. Osobno pragnę podziękować mgr. *Karolowi Muszyńskiemu* za pomoc w redakcyjnym opracowaniu książki.

Stan prawny: 1 stycznia 2016 r.

Paweł Skuczyński

Wykaz skrótów

1. Akty prawne

KC	ustawa z 23.4.1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 380)
KERP	uchwała Nr 3/2014 Nadzwyczajnego Zjazdu Radców Prawnych z 22.11.2014 r. w sprawie Kodeksu Etyki Radcy Prawnego
KK	ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.)
KPA	ustawa z 14.6.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 23)
KPC	ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 101)
KPK	ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm.)
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
PrAdw	ustawa z 26.7.1982 r. – Prawo o adwokaturze (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 615 ze zm.)
PrNot	ustawa z 14.2.1991 r. – Prawo o notariacie (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 164 ze zm.)
PrPostSAdm	ustawa z 30.8.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 270 ze zm.)
PrUSP	ustawa z 27.7.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 133 ze zm.)
RadPrU	ustawa z 6.7.1982 r. o radcach prawnych (t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 233 ze zm.)
SNU	ustawa z 23.11.2002 r. o Sądzie Najwyższym (t.j. Dz.U. z 2013 r., poz. 499 ze zm.)
TerroryzmU	ustawa z 16.11.2000 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 299 ze zm.)
UstrójAdwU	ustawa z 19.12.1963 r. o ustroju adwokatury (Dz.U. Nr 57, poz. 309)

ZZEAGZ uchwała NRA z 10.10.1998 r. – Zbiór Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu (Kodeks Etyki Adwokackiej), ze zm., tekst ujednolicony: <http://www.nra.pl/dokumenty.php>

2. Organy i instytucje

KRK Krajowy Rejestr Karny
 MS Minister Sprawiedliwości
 NRA Naczelna Rada Adwokacka
 NSA Naczelny Sąd Administracyjny
 SA Sąd Apelacyjny
 SN Sąd Najwyższy
 UOKiK Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów
 WKD Wyższa Komisja Dyscyplinarna
 WSA Wojewódzki Sąd Administracyjny
 WSD Wyższy Sąd Dyscyplinarny (Adwokatury)
 TK Trybunał Konstytucyjny

3. Publikatory i czasopisma

Acta UW r. *Acta Universitatis Wratislaviensis*
 Biul. PK Biuletyn Prawa Karnego
 Biul. SN Biuletyn Informacyjny Sądu Najwyższego
 Dz.U. Dziennik Ustaw
 Dz.Pr.P.P. Dziennik Praw Państwa Polskiego
 Dz.Urz.Ue Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
 EP Edukacja Prawnicza
 EPS Europejski Przegląd Sądowy
 Jur. Jurysta
 KPP Kwartalnik Prawa Prywatnego
 MoP Monitor Prawniczy
 M.P. Monitor Polski
 NP Nowe Prawo
 OSA Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
 OSAB Orzecznictwo Sądów Apellacji Białostockiej
 OSNKW Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karno i Wojskowa
 OSNP Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych
 OSNwSK Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych

Wykaz skrótów

OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
OTK	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A
OTK-B	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria B
Pal.	Palestra
PiM	Prawo i Medycyna
PiP	Państwo i Prawo
PPK	Przegląd Prawa Konstytucyjnego
Prz.Sejm.	Przegląd Sejmowy
PS	Przegląd Sądowy
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
R.Pr.	Radca Prawny
SI	Studia Iuridica
SP	Studia Prawnicze

4. Inne skróty

art.	artykuł
cz.	część
n.	następny/-a/-e
Nr	numer
orz.	orzeczenie
post.	postanowienie
poz.	pozycja
s.	strona
t.j.	tekst jednolity
uchw.	uchwała
vol.	volumin
wyr.	wyrok
ze zm.	ze zmianami

Wykaz literatury

- J. Agacka-Indecka*, Tajemnica zawodowa adwokata – znaczące rozstrzygnięcia sądów, Pal. 2005, Nr 7–8
- J. Agacka-Indecka*, Tajemnica zawodowa adwokata – znaczące rozstrzygnięcia sądów (część II), Pal. 2005, Nr 9–10
- J. Agacka-Indecka*, Obowiązki prawników (adwokatów) – praca prawników pro bono, Pal. 2008, Nr 5–6
- J. Agacka-Indecka*, Advocare to dla nas zawsze wezwanie na pomoc..., Pal. 2008, Nr 11–12
- Ch. Ajanwachuku*, An In-House Counsel's Decision To Whistleblow, Georgetown Journal of Legal Ethics 2012, Nr 25
- A.I. Applbaum*, Ethics for Adversaries. The Morality of Roles in Public and Professional Life, Princeton 1999
- B. Banaszak*, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, Warszawa 2009
- J. Barańska-Głowacka*, Z kart historii samorządu radców prawnych, Warszawa 2012
- B.H. Barton*, The ABA, The Rules, and Professionalism: The Mechanics of Self-Defeat and a Call for a Return to The Ethical, Moral, and Practical Approach of The Canons, North Carolina Law Review 2005, Nr 83
- R. Baszuk*, Tajemnica zawodowa w wyjaśnieniach obwinionego składanych w postępowaniu dyscyplinarnym, Pal. 2014, Nr 3–4
- W. Bayer*, Samorząd adwokacki w dobie walki z okupacją hitlerowską (Przyczynki do dziejów adwokatury polskiej w okresie 1939–1945), Pal. 1969, Nr 11
- A. Bereza*, Rys historyczny profesjonalnego świadczenia pomocy prawnej w Polsce, [w:] *A. Bereza* (red.), Historia zawodu i zasady jego wykonywania, Warszawa 2010
- W. Bergier, J. Jacyna*, Etyka zawodu adwokata. Regulamin wykonywania zawodu adwokata. Komentarz praktyczny, orzecznictwo, wzory i kazusy, Warszawa 2015
- M. Bernarczyk*, Konstytucyjny status samorządu adwokatów i radców prawnych wobec postulatu unifikacji zawodów, [w:] *T. Gardocka, J. Sobczak*, Zawody prawnicze, Warszawa 2010
- A. Bień-Kacała*, Źródła prawa wewnętrznego w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku, Toruń 2013
- A. Biłgorajski, G. Tyrka*, Kilka uwag na temat granic wolności wypowiedzi przedstawicieli prawniczych zawodów zaufania publicznego, [w:] *A. Biłgorajski* (red.), Granice wolności wypowiedzi przedstawicieli zawodów prawniczych, Warszawa 2015
- Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, E. Rudkowska-Ząbczyk* (red.), Dowody w postępowaniu cywilnym, Warszawa 2010

- M. Bobrowicz, Marketing usług prawniczych czyli jak wyprzedzić konkurencję, Warszawa 2001
- M. Bobrowicz, Marketing? Przecież reklama jest zakazana!, R.Pr. 2001, Nr 3
- I. Bogucka, Zagadnienia tworzenia i funkcjonowania etycznych standardów zawodów prawniczych, [w:] I. Bogucka, Z. Tobor (red.), Prawo a wartości. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Nowackiego, Kraków 2003
- A. Bojańczyk, W sprawie obowiązków procesowych obrońcy wyznaczonego z urzędu do sporządzenia nadzwyczajnego środka zaskarżenia (cz. 1), Pal. 2009, Nr 5–6
- A. Bojańczyk, Czy obrońca może przesłuchiwać świadka powołanego w sprawie innego ze współoskarżonych w sprawie o konfiguracji wielopodmiotowej?, Pal. 2011, Nr 3–4
- A. Bojańczyk, Czy obrońca może działać na korzyść oskarżonego nawet wbrew jego wyraźnie objawionej woli?, Pal. 2012, Nr 5–6
- A. Bojańczyk, Czy nieletni lub ubezwłasnowolniony mandant może cofnąć upoważnienie do obrony udzielone przez przedstawiciela ustawowego lub osobę, pod której pieczę pozostaje?, Pal. 2012, Nr 7–8
- A. Bojańczyk, Odpowiedzialność dyscyplinarna obrońcy za wadliwe prowadzenie obrony w postępowaniu karnym, [w:] G. Borkowski (red.), Etyka zawodów prawniczych w praktyce. Relacje na Sali rozpraw, Lublin 2013
- A. Bojańczyk, Teza dowodowa jako normatywny wyznacznik zakresu przeprowadzenia dowodu w procesie karnym o charakterze inkwizycyjnym i kontradiktoryjnym, [w:] P. Wiliński (red.), Kontradyktryjność w polskim procesie karnym, Warszawa 2013
- A. Bojańczyk, Gromadzenie dowodów przez obrońcę i pełnomocnika w postępowaniu przygotowawczym, [w:] P. Wiliński (red.), Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym po 1.7.2015 r. Przewodnik po zmianach, Warszawa 2015
- Ł. Bojarski, Dostępność nieodpłatnej pomocy prawnej. Raport z monitoringu, Warszawa 2003
- Ł. Bojarski, Samorząd zawodowy a solidarność zawodowa, [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza, Warszawa 2006
- G. Borkowski (red.) Etyka zawodu radcy prawnego i adwokata. Kazusy. Objasnienia. Orzecznictwo, Warszawa 2016
- W. Brzozowski, Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP, Warszawa 2011
- K. Buchała, W sprawie sporu o tajemnicę adwokacką, Pal. 1969, Nr 2
- T. Burakowski, Trudna droga kobiet do adwokatury, [w:] R. Łyczywek (red.), Szkice z dziejów adwokatury polskiej, Warszawa 1976
- S. Car, Zarys historii Adwokatury w Polsce, Warszawa 1925
- W. Chańska, Klauzula sumienia jako wyraz moralnego kompromisu, PiM 2013, Nr 3–4
- T. Chauvin, Reprezentacja a sprawiedliwość proceduralna, [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy 2, Warszawa 2011

- Ł. Chojniak*, Obowiązek wnoszenia środka odwoławczego, czyli krytyczne uwagi o § 56 Kodeksu etyki adwokackiej, [w:] *H. Izdebski, P. Skuczyński* (red.), *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy* 3, Warszawa 2013
- J. Chorbiewski*, O immunitacie adwokata, *NP* 1955, Nr 6
- J. Ciapała*, Samorządy osób wykonujących zawody prawnicze w kontekście postanowień art. 17 Konstytucji RP z 2.4.1997 roku, [w:] *Z. Witkowski, A. Bień-Kacała*, *Samorządy w Konstytucji RP z 2.4.1997 roku*, Toruń 2013
- M. Cieślak*, Zagadnienie immunitetu adwokackiego, *Pal.* 1963, Nr 7–8
- S. Cieślak*, *Formalizm postępowania cywilnego*, Warszawa 2008
- S.W. Ciupa*, Kooperacja firm prawniczych – szansa na przetrwanie małych i średnich kancelarii, *Dodatek do MoP* 2005, Nr 18
- S.W. Ciupa*, Czy liberalizacja zasad etyki radców prawnych przyczyni się do poszerzenia rynku usług prawnych? – seminarium, *MoP* 2007, Nr 13
- S.W. Ciupa*, Umowy o świadczenie pomocy prawnej, [w:] *A. Bereza* (red.), *Zawód radcy prawnego. Historia zawodu i zasady jego wykonywania*, Warszawa 2013
- A. Cabała*, Gdy obrońca broni kilku oskarżonych. Uwaga na kolizję interesów, *Pal.* 1996, Nr 7–8
- Z. Czeszejko, Z. Krzemiński*, Adwokacka wolność słowa i pisma, *Pal.* 1968, Nr 5
- M.C. Daly*, The Dichotomy Between Standards and Rules: A New Way of Understanding the Differences in Perceptions of Lawyer Code of Conduct by U.S and Foreign Lawyers, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 1999, Nr 32
- A. Demenko*, Granice wolności wypowiedzi adwokata, [w:] *A. Biłgorajski* (red.), *Granice wolności wypowiedzi przedstawicieli zawodów prawniczych*, Warszawa 2015
- R. Dębowski*, Czy powstanie adwokatura IV RP?, *Pal.* 2010, Nr 1–2
- A. Dudkiewicz, P. Piątak*, Zakaz reklamy w zawodach zaufania publicznego, *MoP* 2006, Nr 4
- Ch.J. Dunnigan*, The Art Formerly Known as the Chinese Wall: Screening in Law Firms: Why, When, Where, and How, *Georgetown Journal of Legal Ethics* 1998, Nr 11
- K. Działocha*, [w:] *L. Garlicki* (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. II, Warszawa 2001
- T.W. Eldred*, The Psychology Of Conflicts Of Interest In Criminal Cases, *University of Kansas Law Review* 2009, Nr 58
- W. Filipkowski, K. Prokop*, Wolne zawody prawnicze a przeciwdziałanie praniu pieniędzy, *PiP* 2006, Nr 26
- F. Fukuyama*, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa–Wrocław 1997
- B. Gadek*, Zakaz reklamy usług prawniczych, *Pal.* 2006, Nr 2
- H. Gajewska-Kraczkowska*, Tajemnica zawodowa, [w:] *H. Izdebski, P. Skuczyński* (red.), *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, Warszawa 2006
- L. Garlicki*, *Prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2001
- L. Garlicki* (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. I. *Komentarz do artykułów 1–18*, Warszawa 2010